

Мирослава АНТОНОВИЧ

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Підручник

Київ
Юрінком Інтер
2023

УДК 341.1/.8(075.8)
А72

Р е ц е н з е н т и:

В. А. Василенко,

доктор юридичних наук, професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
Надзвичайний і Повноважний Посол України, Заслужений юрист України

В. В. Мицик,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений діяч науки і техніки України

М. В. Кірсенко,

доктор історичних наук, професор кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» та кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений діяч науки і техніки України

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
(Протокол № 15 від 27 жовтня 2022 р.)*

Антонович Мирослава

А72 **Міжнародне публічне право:** підруч. для студ. закладів вищої освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 516 с.

ISBN 978-966-667-818-1

У підручнику проаналізовано основні поняття, категорії, інститути та галузі міжнародного публічного права крізь призму їх застосування в Україні. Головний акцент переноситься з традиційної у радянській науці уваги до теорії міжнародного права на застосування міжнародного публічного права в практиці держав і міжнародних організацій, а також на практику міжнародних судових і квазісудових органів із врахуванням тих змін, які відбулися у міжнародному праві за останні десятиліття, особливо за останні роки після початку агресії РФ проти України з 20 лютого 2014 р. та її ескалації з 24 лютого 2022 р.

Для студентів, аспірантів і докторантів правничих факультетів закладів вищої освіти, викладачів та юристів-міжнародників.

This textbook examines the concepts, categories and normative theories of public international law as practiced in Ukraine. While Soviet-era scholarship focused on the study of the theory of international law, this book shifts the emphasis to the methods of implementation of public international law in the actual practice of various contemporary states and international organizations, as well as to case law of international adjudicative bodies. The influence of aggression of RF against Ukraine on the world order which started on 20 February 2014 and escalated to the full-scale aggression after 24 February 2022 is paid special consideration.

It is intended for students and scholars interested in public international law.

УДК 341.1/.8(075.8)

ISBN 978-966-667-818-1

© Антонович М. М., 2023
© Юрінком Інтер, 2023

Myroslava ANTONOVYCH

PUBLIC INTERNATIONAL LAW

Textbook

Kyiv
Yurincom Inter
2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 9

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА **ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, КАТЕГОРІЇ ТА ІНСТИТУТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Розділ 1.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

1.1. Київська Русь і міжнародне право..... 21
1.2. Дипломатія Української гетьманської держави 26
1.3. Дипломатія УНР та ЗУНР 27
1.4. УРСР на міжнародній арені..... 32
1.5. Незалежна Україна у міжнародному співтоваристві 33

Розділ 2.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

2.1. Проблема визначення поняття «міжнародне право»..... 36
2.2. Система й структура міжнародного права 39
2.3. Особливості та проблеми сучасного міжнародного права..... 43

Розділ 3.

СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

3.1. Становлення інституту міжнародної правосуб'єктності..... 46
3.2. Визнання держав 50
3.3. Правонаступництво держав..... 54
3.4. Інші суб'єкти міжнародного права 60

Розділ 4.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

4.1. Загальний огляд джерел міжнародного права.
Міжнародний договір 65
4.2. Міжнародне звичаєве право 67
4.3. Загальні принципи права 72
4.4. Ієрархія джерел міжнародного права і *jus cogens* 74

Розділ 5.

МІЖНАРОДНЕ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНЕ ПРАВО

5.1. Співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права	77
5.2. Застосування міжнародних договорів у національних правових системах	81
5.3. Механізми імплементації міжнародно-правових актів	85
5.4. Застосування міжнародного звичаєвого права у внутрішньодержавному праві	92
5.5. Застосування міжнародних актів з прав людини в судовій практиці держав	95
5.6. Застосування міжнародних норм щодо прав людини судами України	105

Розділ 6.

**РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
В РЕГУЛЮВАННІ ПИТАНЬ ГРОМАДЯНСТВА**

6.1. Громадянство і державна належність	114
6.2. Набуття і втрата громадянства	120
6.3. Подвійне громадянство	125
6.4. Проблема осіб без громадянства, біженців та іноземців	128

Розділ 7.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

7.1. Відповідальність держав за міжнародним правом	133
7.2. Відповідальність міжнародних організацій за міжнародним правом	141
7.3. Індивідуальна та колективна відповідальність за міжнародним правом	142
7.4. Види юрисдикції держави над особою в міжнародному праві	153

**ОСОБЛИВА ЧАСТИНА
ОСНОВНІ ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

Розділ 8.

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

8.1. Міжнародні договори як джерело міжнародного права	159
--	-----

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

8.2. Класифікації міжнародних договорів.....	163
8.3. Укладення міжнародних договорів	164
8.4. Дія міжнародного договору	171
8.5. Недійсність, припинення та зупинення дії міжнародних договорів	172

Розділ 9.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

9.1. Поняття і розвиток прав людини	177
9.2. Класифікації прав людини	187
9.3. Проблема універсальності прав людини	194

Розділ 10.

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

10.1. Поняття міжнародної (універсальної) системи захисту прав людини.....	206
10.2. Міжнародний Білль про права людини.....	213
10.3. Конвенції ООН з окремих категорій прав людини	233
10.4. Міжнародний контроль за дотриманням прав людини та захист прав людини	251

Розділ 11.

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ІНШІ РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

11.1. Європейські акти з прав людини та механізми їх реалізації.....	278
11.2. Україна в Європейській системі захисту прав людини	291
11.3. Подання індивідуальних звернень за Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і Міжнародним пактом про громадянські і політичні права	303
11.4. Інші регіональні акти та механізми захисту прав людини ...	309

Розділ 12.

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

12.1. Міжнародне гуманітарне право і права людини	315
12.2. Міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти.....	319
12.3. Право на гуманітарну допомогу під час збройного конфлікту	322
12.4. Порушення прав людини в результаті збройних конфліктів та позиція України.....	329

Розділ 13.

МІЖНАРОДНЕ КАРНЕ ПРАВО

13.1. Розвиток міжнародного карного права	337
13.2. Міжнародні злочини.....	343
13.3. Обов'язок покарання за грубі порушення прав людини попереднім режимом за міжнародним правом.....	358

Розділ 14.

ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

14.1. Поняття, виникнення і розвиток дипломатії.....	364
14.2. Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин	367
14.3. Закордонні державні органи зовнішніх зносин	369
14.4. Дипломатичні привілеї та імунітети	374

Розділ 15.

ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

15.1. Режими території в міжнародному праві	378
15.2. Правове обґрунтування територіальних змін	386
15.3. Державні кордони.....	389
15.4. Територіальні спори	391

Розділ 16.

МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

16.1. Основні етапи розвитку, джерела та принципи міжнародного морського права.....	396
16.2. Правовий статус і режими морських просторів	400
16.3. Міжнародно-правовий режим міжнародних проток і каналів	405
16.4. Проблеми делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони.....	408

Розділ 17.

МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ТА КОСМІЧНЕ ПРАВО

17.1. Основні джерела та принципи міжнародного повітряного права	414
17.2. Незаконний політ над державною територією	417
17.3. Відповідальність авіакомпаній за смерть та шкоду, завдану пасажирам	420
17.4. Незаконне захоплення літаків	421
17.5. Правовий режим космічного простору.....	424

Розділ 18.

ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

18.1. Поняття та розвиток міжнародних організацій	428
18.2. Правосуб'єктність міжнародних організацій.....	430
18.3. Відповідальність міжнародних організацій	435
18.4. Основні міжнародні організації.....	437

Розділ 19.

МІЖНАРОДНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ПРАВО

19.1. Поняття та джерела міжнародного економічного права.....	446
19.2. Міжнародні економічні організації	450
19.3. Держави як суб'єкти міжнародних економічних відносин....	460
19.4. Громадянство транснаціональних корпорацій	463

Розділ 20.

МИРНІ ЗАСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНИХ СУПЕРЕЧОК

20.1. Загальний огляд мирних засобів розв'язання суперечок	467
20.2. Дипломатичні процедури.....	469
20.3. Судові засоби розв'язання спорів	472
20.4. Правомірність застосування сили за міжнародним правом	476

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Програма випускового екзамену з навчальної дисципліни «МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО» 2022 р.	485
---	-----

Додаток 2.

ПРОГРАМА ВСТУПНОГО ІСПИТУ З ФАХУ	496
--	-----

Додаток 3.

Силабус навчальної дисципліни «Міжнародне публічне право»	505
--	-----

*Світлій пам'яті полеглих військових і цивільних
у боротьбі за незалежність Української держави
з російським агресором
присвячую*

ПЕРЕДМОВА

Я готувалася передати цей підручник до видавництва до кінця лютого 2022 року. 24 лютого 2022 р. розпочалась повномасштабна збройна агресія РФ проти України, яка остаточно зруйнувала модель світової безпеки, створену після Другої світової війни. «Тріщини» в цій моделі намітились ще на початку 2000-х, коли РФ розпочала агресивні дії проти Грузії та інших держав, а з 20 лютого 2014 р. – і проти України, окупувавши Крим та східні регіони України. У лютому 2022 р. збройна агресія РФ проти України перейшла в активну фазу по всьому північному, східному та південному кордонах України.

Запропонований підручник є викладом основних понять, категорій, інститутів та галузей сучасного міжнародного права крізь призму їх застосування в Україні. Визнання Україною після проголошення незалежності у 1991 р. примату міжнародного права передбачало ратифікацію Україною великої кількості міжнародних договорів та виконання взятих на себе зобов'язань, приведення національного законодавства у відповідність із міжнародними нормами, забезпечення своїм громадянам і всім, хто на законних підставах знаходиться на території України, права на міжнародний захист тощо. Виконання поставлених перед Українською державою завдань вимагало якнайшвидшого ознайомлення з міжнародно-правовою системою, яку утворюють як міжнародні договірні, так і звичаєві норми, загальні принципи права, судові рішення тощо. Цьому покликаний сприяти запропонований підручник, в якому охоплено питання історії, теорії та практики сучасного міжнародного права.

У підручнику основний акцент переноситься з теорії міжнародного права на застосування міжнародного права в практиці держав. Саме такий підхід застосовано авторкою в процесі розкриття змісту основних традиційних та нових галузей міжнародної правової системи, включно з правом міжнародних договорів, міжнародним правом захисту прав

людини, правом зовнішніх зносин, міжнародним морським правом, міжнародним повітряним правом, правом міжнародних організацій, міжнародним економічним правом та іншими галузями.

У процесі підготовки підручника використано опубліковані авторкою навчальні посібники: «Міжнародне публічне право» (Київ: НаУКМА, 2003), «Міжнародне право» (Київ: Юрінком Інтер, 2011), авторську програму з курсу «Міжнародне публічне право» (Київ: НаУКМА), матеріали курсів лекцій, які авторка викладає студентам факультету правничих наук та студентам спеціальності «міжнародні відносини» факультету соціальних наук та соціальних технологій у Національному університеті «Киево-Могилянська академія» (НаУКМА) та в Українському Вільному Університеті (Мюнхен, Німеччина), а також збірники матеріалів для студентів, опубліковані Українським Центром правничих студій Української правничої фундації при Київському національному університеті ім. Т. Г. Шевченка (Київ: КНУ). Особливу увагу в підручнику приділено міжнародному захистові прав людини. За основу викладення матеріалу цього розділу взято опубліковане монографічне дослідження авторки «Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика» (Київ: НаУКМА, 2007).

Запропонований підручник базується на правових доктринах як відомих українських юристів-міжнародників та теоретиків права (В. Василенка, О. Висоцького, М. Гнатівського, С. Головатого, В. Євінтова, О. Задорожнього, С. Ісаковича, М. Козюбри, В. Корецького, А. Кориневича, І. Лукашука, В. Мицика, П. Рабіновича та ін.), так і провідних зарубіжних спеціалістів у галузі міжнародного права (М. Акхерста, Я. Браунлі, С. Еванса, Х. Кіндреда, В. Лоу, Р. Сміт, М. Шо та інших). Вводячи в науковий обіг міжнародно-правові доктрини зарубіжних учених, авторка спиралась на власний досвід навчання та викладання міжнародного права в університетах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Канади, Німеччини та США.

У підручнику проаналізовано особливості міжнародного права, яке намагається, хоч і не завжди успішно, впроваджувати та захищати такі цінності як повага до прав людини і народів, мирне вирішення спорів тощо. У більшості випадків вони залишаються метою, до втілення якої прагне міжнародна правова система. Разом з тим, роль міжнародного права в сучасних умовах продовжує залишатись надзвичайно важливою, адже питання світової безпеки в останні десятиліття, і особливо після початку збройної агресії РФ проти України

в лютому 2014 року, а через 8 років – її повномасштабної фази з 24 лютого 2022 року, набули особливої гостроти. Позиції міжнародного права послаблюються діями окремих держав, що грубо порушують міжнародно-правові норми, зокрема держав-агресорів, а у випадку, коли агресором є держава – постійний член Ради Безпеки ООН, зокрема, РФ, яка чинить злочин агресії проти України, а також злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини, це ставить під сумнів ефективність застосування міжнародно-правових норм. Адже застосувати санкції проти агресора, передбачені Статутом ООН, стає нереальним через неможливість прийняття відповідних резолюцій Радою Безпеки ООН, які мають обов'язкову юридичну силу. Так було з проектами відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН у березні-квітні 2014 р., так відбулось і 25 лютого 2022 року, коли РФ наклала вето на проект резолюції РБ ООН, яка «засудила, в найсильніших термінах, агресію Російської Федерації» («deploring, in the strongest terms, the Russian Federation's aggression»). Підтримали проект 11 країн – членів Ради Безпеки ООН, три країни утримались (Китай, Індія та Об'єднані Арабські Емірати).

Важлива роль при цьому покладається на ГА ООН. Зокрема, 3 листопада 1950 р., під час Корейської війни (25 червня 1950 р. – 27 липня 1953 р.), було прийнято Резолюцію 377 (V), відому як «Єдність заради миру» (Uniting for peace (U4P)). В Резолюції, зокрема, зазначалось, що, якщо Рада Безпеки ООН, через відсутність одностайності постійних членів, не спроможна виконати свій першочерговий обов'язок діяти, як це вимагається для підтримання міжнародного миру та безпеки в будь-якому випадку, де з'являється загроза миру, порушення миру чи акт агресії, Генеральна Асамблея повинна негайно розглянути це питання з метою прийняття належних рекомендацій членам ООН щодо колективних заходів, включно з використанням збройної сили, коли це необхідно, у випадку порушення миру чи акту агресії, для відновлення міжнародного миру і безпеки. Якщо в цей час не відбувається сесії, Генеральна Асамблея може зустрітись, використовуючи механізм надзвичайної спеціальної сесії, протягом 24 годин від часу прохання про скликання її. Така Надзвичайна спеціальна сесія має бути скликана на прохання Ради Безпеки, якщо за це проголосували будь-які сім членів Ради Безпеки або більшість членів ООН («if the Security Council, because of lack of unanimity of the permanent members, fails to exercise its primary responsibility for

the maintenance of international peace and security in any case where there appears to be a threat to the peace, breach of the peace, or act of aggression, the General Assembly shall consider the matter immediately with a view to making appropriate recommendations to Members for collective measures, including in the case of a breach of the peace or act of aggression the use of armed force when necessary, to maintain or restore international peace and security. If not in session at the time, the General Assembly may meet in emergency special session within twenty-four hours of the request therefor. Such emergency special session shall be called if requested by the Security Council on the vote of any seven members, or by a majority of the Members of the United Nations»¹.

Це було підтверджено резолюцією ГА ООН A/RES/ES-11, прийнятою 2 березня 2022 р., на 11-й Надзвичайній спеціальній сесії, яка була повністю присвячена Україні. Резолюція вимагає припинення застосування сили та виведення всіх російських сил з території України, зазначає принципи, закладені в Статуті ООН, і вимагає анулювання рішення РФ визнати самопроголошені Донецьку народну республіку і Луганську народну республіку (It deplored Russia's invasion of Ukraine and demanded a reversal of its decision to recognize the self-declared People's Republics of Donetsk and Luhansk). Попри те, що резолюції ГА ООН не мають обов'язкової юридичної сили, вони мають важливе політичне значення. За цю резолюцію проголосувала 141 держава, 5 проти (Росія, Білорусь, Північна Корея, Сирія, Еритрея) і 35 держав утримались, включно з Китаєм.

Багато юристів-міжнародників зазначають, що бомбардування НАТО в Югославії в кінці ХХ ст. було грубим порушенням Статуту ООН, який передбачає правомірність застосування сили лише у двох випадках – з метою самооборони і відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН. З іншого боку, в Косово також мали місце грубі порушення міжнародного права, зокрема, етнічні чистки, і відповідно до документів НБСЄ (тепер – ОБСЄ), прийнятих у Копенгагені та в Парижі в кінці 1980-х, держави-учасниці мають право втручатись у випадку порушень прав людини в іншій державі-учасниці. З цієї точки зору, інтервенція НАТО вже не може розглядатись як втручання у внутрішні справи іншої держави.

1

¹ Uniting for Peace. URL: [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/377\(V\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/377(V))

Вочевидь, у світі такого розвитку простежується суперечність між концепцією державного суверенітету і турботою про права людини. В останні роки в міжнародному праві обґрунтовується концепція «відповідальності захистити» (the responsibility to protect). В Резолюції ГА ООН 60 / 1 «2005 World Summit Outcome» зазначається, що «кожна окрема держава має відповідальність захистити своє населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток і злочинів проти людяності. Ця відповідальність тягне за собою попередження таких злочинів, включно з підбурюванням до них (incitement), через вжиття відповідних необхідних заходів». Ключовим компонентом відповідальності захистити є переосмислення основоположного значення суверенітету, який слід сприймати як вимогу до уряду держави нести відповідальність за свої дії. Однак для того, щоб «відповідальність захистити» стала правовою нормою, потрібна знову ж таки політична воля.

З одного боку, міжнародне право є нормативною системою (normative system), яка включає численні норми як договірної, так і звичаєвої характеру, з іншого – це система в дії (operative system), яка має подвійну природу ще з часів Вестфальського права, що діяло швидше між державами, ніж над державами, і згідно з яким держава виконує законодавчу, судову і виконавчу функції, що в національних правових системах відповідно до конституцій розподіляються між окремими інституціями². Ця подвійна природа міжнародного права, слабкість імплементації його норм роблять міжнародне право в багатьох випадках неспроможним розв'язувати проблеми міжнародного миру та безпеки, попереджувати збройні конфлікти та карати за порушення норм міжнародного права, особливо коли порушником міжнародно-правових норм є держави – постійні члени Ради Безпеки ООН. Вочевидь, система світової безпеки, основи якої були закладені після Другої світової війни, повинна бути змінена.

Насамкінець, хочу висловити глибоку подяку своїм рецензентам – професорам Володимирі Василенку, Всеволоду Мицику і Михайлові Кірсенку, які попри важкі місяці повномасштабної російської агресії проти України уважно прочитали рукопис мого підручника і висловили важливі коментарі.

² Ku Ch. and Diehl P. F. International Law as Operating and Normative Systems: An Overview // International law: classic and contemporary readings / ed. by Ku Ch. and Diehl P. F. 3rd ed. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2009. P. 3-4.